

TARIX VA JAMIYAT

HISTORY AND SOCIETY
ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВО
общественный электронный
ЖУРНАЛ

—
JOURNAL
2022

№3

Бош муҳаррир:

Пардаев А.Ҳ. ЖДПИ, тарих факультети декани, т.ф.н. доцент.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ақчаев Ф.Ш. ЖДПИ, тарих факультети, т.ф.б.ф.д. (PhD), доцент.

Масъул котиблар:

Саидов Ж.О. ЖДПИ, Тарих факультети ўқитувчиси

Хўжанова М. ЖДПИ, Тарих факультети ўқитувчиси

Таҳририят аъзолари:

1. Сагдуллаев А.С. – тарих фанлари доктори, Академик,
2. Аҳмедшина Ф.А. – тарих фанлари доктори, профессор,
3. Шодмонова С.Б. – тарих фанлари доктори, профессор,
4. Очилова Б.М. – фалсафа фанлари доктори, профессор,
5. Чориев С. – фалсафа фанлари доктори, профессор,
6. Туленова Г. Ж. – фалсафа фанлари доктори, профессор,
7. Пардаев М.Ҳ. – тарих фанлари доктори, доцент,
8. Ғойибов Б.С. – тарих фанлари доктори (DSc), доцент,
9. Ярмагов Р. – педагогика фанлари доктори (DSc), доцент,
10. Саидқосимов А.И. – ф.ф.б. фан доктори (DSc), доцент,
11. Амануллаев А. – ф.ф.б. фан доктори (PhD), доцент,
12. Тошбоев Ф.Э. – тарих фанлари бўйича фан доктори (PhD), доцент,
13. Миркомиллов Б. – тарих фанлари номзоди, доцент,
14. Саидов М. – фалсафа фанлари номзоди, доцент,
15. Ғофуров Ж. – тарих фанлари бўйича фан доктори (PhD), доцент,
16. Ҳошимхонов М.Х. – ф.ф.б. фан доктори (DSc), доцент
17. Валиев А.Х. – катта ўқитувчи,
18. Мажидов А.С. – катта ўқитувчи,
19. Каримова Н. – ўқитувчи,

Тарих ва Жамият илмий журнали
РИВОЖЛАНГАН ЎРТА АСРЛАРДА УСТРУШОНАНИНГ
ХУДУДИЙ ТУЗИЛИШИ (IX-XIII АСРЛАР)

Шарипов Олимжон Орипович
ЖДПИ ижтимоий-гуманитар
фанларни ўқитиш методикаси (тарих)
йўналиши 1 курс магистранти

Аннотация: Ушбу мақола IX-XIII асрлардаги Уструшона ҳудудининг умумий тузилиши, географик жойлашуви, дарё-ирмоқлари, тоғлари, шаҳар маконлари ва аҳоли манзилгоҳлари ҳақида маълумот беради.

Калит сўзлар: Уструшона, Истаравшан, Зомин, Ҳовос, Моргузар, Сангзор, Туятортар, Нурота, Геродот, Афиинийлар.

Аннотация: В данной статье приведены сведения об общей структуре, географическом положении, реках, горах, городских районах и поселениях территории Уструшны в IX-XIII веках.

Ключевая слова: Уструшана, Истаравшан, Замин, Ҳавас, Маргузар, Сангзор, Туятортар, Нурата, Герадот, Афиинийе.

Annotation: This article provides information about the general structure, geographical location, rivers, mountains, urban areas and settlements of the Ustrushona region in the IX-XIII centuries.

Keywords: Уструшана, Истаравшан, Замин, Ҳавас, Маргузар, Сангзор, Туятортар, Нурата, Герадот, Афиини.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётнинг барча жабҳаларида амалга оширилаётган узвий ислохотлар илм-фан соҳасида, жумладан, ўтмиш тарихимизни изчил ва холис ўрганиш борасида ҳам туб бурилиш ясади. Мустақиллик яратиб берган имкониятлар туфайли Ватанимизнинг бой тарихи ва маданияти миллий истиқлол ғояси билан суғорилган ҳолда, янгича талқин ва таҳлил орқали ҳаққонийлик, холислик руҳида яратилмоқда.

Уструшонанинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган Жиззах маданий ўлкаси тарихи кейинги йилларда тадқиқот ўтказиш, ўрганиш меъзонларидан деярли четда қолган, онда-сонда ўтказилаётган илмий изланишлар кўлами кичик, мунтазамлик ва узвийликдан йироқ кўринишни касб этган. Ҳолбуки, - “Жиззах 2000 йилдан кўпроқ тарихга ва гўзал табиатга эга бўлган тарихий маскан. Ўзбек халқининг кўпдан-кўп асл фарзандлари мана шу заминда тарбия топган, ўз фидойилиги билан эл-юртимизнинг обрўсига обрў, салоҳиятига салоҳият қўшган. Тарихда ўзларининг пок номларини қолдирган” деб таъкидлаган биринчи президентимиз И.А. Каримов ушбу қадимий маскан тарихини ўрганиш даражасини қониқарсиз баҳолаб, мутахассисларни келгусида Жиззах тарихини мукамал ўрганишга даъват қилган эди.¹

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент, 1998.

Тарих ва Жамият илмий журнали

Уструшона ҳақида сўз юритилганида даставвал унинг ҳудуди, рельефи, тоғлари, қир-адирлари, оқар сув ва ирмоқлари ҳақида маълумот бериш лозим бўлади. Уструшона қадимий давлатлар ғарбда Сўғд, шимолда Чоч (Чачан) ва Фарғона оралиғида жойлашган. Шарқ жуғрофларининг маълумотларига кўра, у ҳозирги шимолий Тожикистон тоғли туманлари жанубда Сирдарё вилоятининг Сирдарё ва Жиззах кенгликларини қамраб олиб, шарқда Сирдарё соҳилларигача етиб келган.

Яқин-яқинларгача бу сувга тақчил ҳудуд ниҳоятда катта бўлиб, дашти биёбон ўз номига мос Мирзачўл деб юритилган. Қиши совук, ёзи жазирама иссиқ бўлган бу юртда ўз вақтида кўрғон харобалари бўлган. Будда ташвиқотчиси Сюан-Цзан Уструшонани: “Жанубида тоғлар, шимолида чўл ҳукумрон ўлка”... деб таърифлаган. Улуғ бобомиз Зағириддин Муҳаммад Бобур келтирган афсонага кўра, сўнгги ўрта асрларда ўлканинг номи “Ҳа дарвиш” бўлган. Яъни бу ерларда қор ва бўронли қаҳратон қишда дарвишлар бир-бирларини “Ҳа, дарвиш”, Ҳа дарвиш” деб излашган.²

Уструшона ҳудудида ҳам бир қатор оқар сув манбалари мавжуд бўлиб, қадимий уструшоналиклар мана шу оби ҳаёт ҳавзалари бўйида дастлабки маконларни бунёд этиб ҳаёт кечирганлар. Ушбу сув манбаларини умумлаштирган ҳолда учта тарихий географик ҳудудга бўлиб қайд этиш мумкин.

1. Марказий Уструшона сув манбалари. Мазкур сув манбалари таркибига -Басмандасой, Каттасой, Шаҳристонсой, Нижонисой, Қипчоқсой каби сойлар киради. Бу сойлар Туркистон тизмаларининг шимолий унгуриларидан бош олади ва жануб–шимол йўналиши бўйича Шаҳристон, Ўратепа мавзелари томон оқади.

2. Шимолий Уструшона сув манбалари. Ушбу сув манбаларини – Зоминсой, Хўжамушкентсой, Мўғолсой, Тоғобсой, Сармичсой, Шўрбулоқсой, Жалойирсой, Пишағорсой каби сойлар ташкил қилади. Бу сойларнинг аксарияти (Зоминсой, Хўжамушкентсой) Туркистон тизмаларидан бош олади, баъзилари эса маълум сойнинг қуйи оқимида бошқача ном билан аталади. Масалан, Нижонисой - Шўрбулоқсой, Намгансой - Мўғолсой ва ҳ.к.

3. Шимолий-ғарбий Уструшона сув манбалари. Сангзор дарёси, Қили, Оқбулоқ, Жарбулоқ, Сайхонсой, Кўрпасой, Равотсой, Осмонсой, Илончисой, Мажрумсой каби дарё, сой ва булоқлар ушбу сув манбаларининг асосини ташкил қилади. Шунингдек, қадимдан Зарафшондан маълум миқдордаги сув Туятортар шоҳ ариғи орқали Сангзорга ташланган ва шимолий-ғарбий

² А.А.Грицина, М.Содиқов “Эски Ховос ва унга қўшни ҳудудлар қадим ва ўрта асрларда” Самарқанд. 2010

Тарих ва Жамият илмий журнали

Уструшонанинг дехқончилик хўжалигига сарфланган. Ушбу сунъий оқар сув иншоотини Кушонлар даврида бунёд этилгани ҳақида ҳам фикрлар мавжуд.³

Жанубдан Туркистон, Моргузар, ғарбдан Нурота тизма тоғлари билан ўралган Уструшонанинг муҳим шимолий-ғарбий ўлкаларидан бири Жиззах воҳаси қадимги Зарафшон дарёси ҳавзасидаги дехқончилик мавзелари учун муҳим ҳарбий стратегик аҳамиятга эга «шарқий дарвоза», мамлакатнинг шимолий, кунчиқар томон ўлкалари учун ўз навбатида “ғарбий дарвоза” вазифасини ўтаган. Ўрта асрларнинг IX-X асрларида Жиззах кўчманчи, чўл қабилаларнинг талончилик юришларига қарши зарба берувчи ислом лашкарлари-ғозийлар қароргоҳига айланган.⁴

Уструшона мамлакатининг географик жойлашуви, аҳолиси, унинг турмуш тарзи ва хўжалиги, шаҳар қишлоқлари ва ундаги моддий, маданий ҳаёт тўғрисида антик давр муаллифлари асарларида жуда кам маълумотлар қайд этилган. Лекин, Турон юрти ўлкалари ҳақида ўз асарларида қисман маълумотлар қайд этган, тарих отаси Геродот (мил.эр.авв. Vаср), тарихчи Полибий (204-122), географ Страбон (мил.эр.авв I аср–мил I аср), тарихчилар Диодор (мил.эр.авв I аср охири–мил I аср боши) Помпей Трог (мил.эр.авв. I аср-мил. Iаср), аллома Катта Плиний (мил.I аср), ёзувчи Квинт Курций Руф (мил. I аср), таниқли тарихчи Арриан (мил.I-II аср), географ Дионисий Перистет (мил.II аср), машҳур астроном ва географ Птолемей (мил.II аср) ларнинг фикрларидан Уструшонада кечган муайян тарихий жараёнларни ижтимоий ўзгаришларни тушуниш учун фойдаланиш мумкин.⁵

“Тан сулоласи тарихи”–Тан-шу (618-907-йиллар)нинг 1060-йилда муаллиф Оу Янаю томонидан қилинган иккинчи таҳрири 221-бобида биринчи марта Уструшона мамлакатига қисқача таъриф ва тавсиф берилган. Ал-Имом Абул Аббос Аҳмад ибн Яҳъё ибн Жабир ал-Балазурий (вафоти 892й) қаламига мансуб “Китоб футух ал-булдан” (“Мамлакатлар истилоси китоби”) номли навбатдаги тарихий асар Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкалари, жумладан Уструшона мамлакатининг арабларгача, араб истилоси ва ундан кейинги даврлар тарихи учун ат-Табарий китобидан қолишмайдиган ва ҳатто унда қайд этилган баъзи сиёсий воқеаларга бағишланган саҳифаларини тўлдирадиган муҳим ёзма манбадир. Салжукий султонлар ҳукмронлиги даврининг таниқли намоёндаларидан бири, бош вазир Абу Али ибн Али Тусий Низомулмулк(1018-1092)нинг машҳур асари «Сиёсатнома» (ёки «Сияр ул-мулк» «Подшоҳлар турмуши») китобидан ҳам Ҳайдар ибн Ковус фаолиятига доир баъзи маълумотларни олиш мумкин. Уструшонанинг сиёсий тарихи бўйича Иззадин Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн ал-Асир (1160-1234) нинг йилнома усулида яратилган «Ал-Комил фи-т-тарих» («Тарих

³ М.Ҳ. Пардаев, Ж.И. Ғофуров “Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари” Тошкент – 2016

⁴ М.Ҳ. Пардаев, Ж.И. Ғофуров “Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари” Тошкент – 2016

⁵ Ўша манба

Тарих ва Жамият илмий журнали

бўйича мукаммал мажмуа») асари ҳам эътиборли ёзма манбалар қаторидан ўрин олади. Ал-Истаҳрий ва ибн-Хавқал қаламига мансуб ушбу асарларда Уструшонанинг қисқа, лекин нисбатан анча тўлиқ тавсифи, мамлакатнинг географик жойлашуви ва чегаралари, Бунжикат, Зомин, Дизак (Жиззах) шаҳарларининг тарихий топографияси, уларнинг атрофидаги манзиллар-қишлоқлар ҳақида қимматли маълумотлар берилган.⁶

Бобурномада “Усрушна” атамаси билан қайд этилган муайян мавзе сифатида Бунжикат – Шаҳристон ва Ўратепа атрофлари тушунилган.

Хулоса қилиб айтганда Уструшона худуди жанубий-ғарбий томондан тоғлар билан ўралган, шимолий-ғарбий қисми кенг дашт ва чўллар, шарқий қисми эса Чоч ва Фарғона водийси билан чегараланган. Ушбу кенг ҳудудга ислом дини ва маданияти қарор топгандан сўнг бу мамлакатдан кўплаб Уструшонийлар, Дизакийлар, Зоминийлар, Хавосийлар, Пишағорийлар етишиб чиққан ва бу алломалар диний, дунёвий фанларнинг турли йўналишларида самарали фаолият олиб борганлар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент, 1998.
2. А.А.Грицина, М.Содиқов “Эски Ховос ва унга қўшни ҳудудлар қадим ва ўрта асрларда” Самарқанд-2010
3. М.Ҳ. Пардаев, Ж.И. Ғофуров “Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари” Тошкент – 2016

⁶ М.Ҳ. Пардаев, Ж.И. Ғофуров “Уструшонанинг илк ўрта аср қишлоқ маконлари” Тошкент – 2016